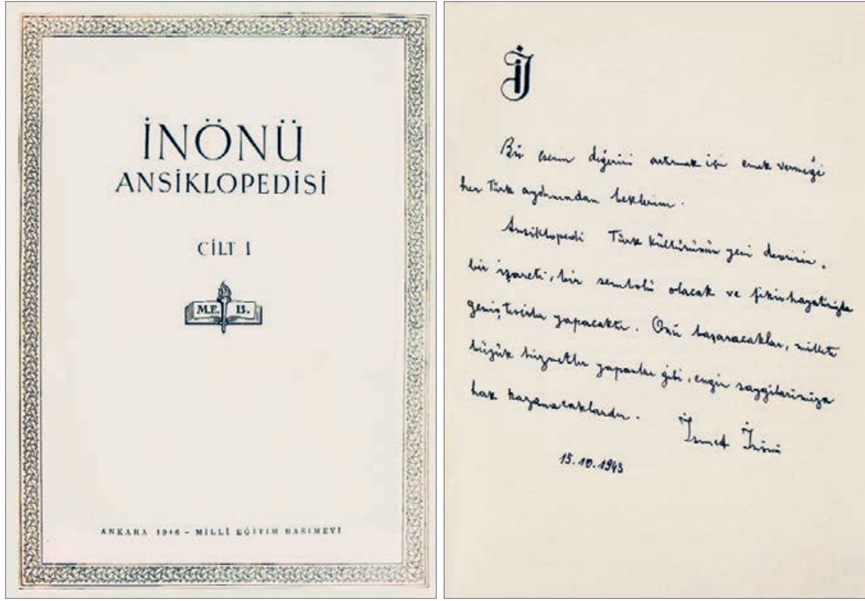
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

1943-1984 yılları arasında yayımlanan tarih, coğrafya, biyografi ve genel kültür ansiklopedisi.

Cumhuriyet döneminde devlet tarafından çıkarılan ilk telif ansiklopedidir. Millî bir ansiklopedi yayımlama düşüncesi 2-5 Mayıs 1939 tarihlerinde Ankara'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi'nde ortaya çıktı. Bunun üzerine Maarif Vekâleti, umumi bir Türk ansiklopedisinin neşri amacıyla çalışmalara başlayıp 1 Ocak 1941'de bir büro kurdu. Dönemin Maarif vekili Hasan Âli Yücel, Cumhurbaşkanı İsmet İnö-

Türk Ansiklopedisi'nin *İnönü* adıyla çıkan birinci cildinin iç kapağıyla aynı cildin giriş kısmında yer alan İsmet İnönü'nün el yazısıyla takdimi

nü'den ansiklopediye isminin verilmesi için izin istedi, olumlu cevap alınca yeni kurulan büroya İnönü Ansiklopedisi Bürosu adı verildi. Büro başlıca dünya ansiklopedilerinin nasıl hazırlandığını, Türkiye'de bunun nasıl yürütülebileceğini ve eserde yer alacak maddeleri tesbit etmekle işe başladı. Bu çalışmalar neticesinde 1941 yılı Ağustosunda *İnönü Ansiklopedisi Program ve Direktif Projesi* adıyla bir kitapçık bastırılarak ilim ve fikir adamlarına gönderildi ve görüşlerini bildirmeleri istendi. Gelen görüşler incelendikten sonra 24 Ocak 1942'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katıldığı bir toplantıda Hasan Âli Yücel'in başkanlığında yapılan müzakerelerde ansiklopedi programına son şekli verildi. 9 Şubat 1942'de basılan ve yirmi altı maddeden oluşan programa göre *İnönü Ansiklopedisi*, bir sözlük veya monografiler mecmuası yahut ilmî maddelerin fihristi mahiyetinde bir eser olmayacak, bütün ülkelerin ilmî ve fikrî birikimi yanında bilhassa Türklüğe, doğu ülkelerine ve Müslümanlığa ait bilgiler için önemli bir başvuru kaynağı şeklinde hazırlanacaktı.

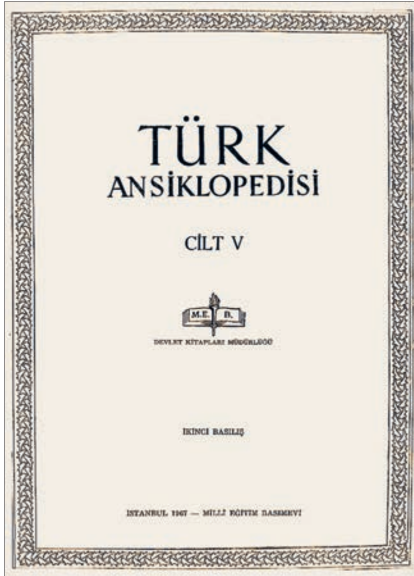
Özellikle herhangi bir ansiklopedinin tercümesi veya benzeri olmaması hedeflenen ansiklopedide çeşitli ilim dallarına ait maddelerle ilgili bilgilerin en doğru biçimde ve en yeni şekliyle verilmesi düşünülüyordu. Müsbet ilimlere ve teknik bilgilere dair maddelerden bir kısmının aynen tercüme edilmesi; millî, mahallî, siyasî, dinî konulardaki maddelerin ise mutlaka telif edilmesi kararlaştırıldı. Ansiklopedinin hacminin on iki-on beş cilt kadar olması planlanmaktaydı. Programda ayrıca resim, şekil, harita, tablo ile madde başlıklarının düzenlenmesi, imlâsı, maddelerin nasıl yazılacağı, hacimleri ve gecikmeden yazılabilmelerinin sağlanmasına dikkat edilmesiyle ilgili hususlar yer almaktaydı. Programın sonlarında böyle bir eserin lüzumuna, hemen bütün milletlerin kendilerine mahsus ansiklopedilerinin bulunduğuna, şimdiye kadar bunun hazırlanamamış olmasının ilim hayatı için önemli bir eksiklik olduğuna dikkat çekiliyordu.

1943 yılında *İnönü Ansiklopedisi*'nin birinci fasikülü yayımlandı. İlk üç fasikülün neşrinden sonra ansiklopedinin genel sekreteri İbrahim Alâeddin Gövsa görevinden ayrılınca yerine Agâh Sırrı Levend getirildi. Danışman olarak merkez ilim heyetinde Kenan Akyüz, Ekrem Akurgal, Bekir Sıtkı Baykal, Abdülbaki Gölpınarlı, Şemsettin Günaltay, Faik Reşit Unat, Şerefettin Yaltkaya, Suut Kemal Yetkin, Galip Ataç, Hikmet Birand ve Mehmet Altay Köymen gibi isimler bulunuyordu. İlk dört cildi *İnönü Ansiklopedisi* adıyla çıkan ansiklopedinin ismi 1951'de *Türk Ansiklopedisi* olarak değiştirilince Agâh Sırrı Levend görevinden ayrıldı; 1961-1963 yılları arasında yayımlanan X-XI. ciltlerde ikinci defa genel sekreterlik görevini yürüttü.

Ansiklopedide yer alan maddelere yazar imzalarının konmayacağı, ciltler tamamlanınca baş tarafa müellif imzalarının ilâve edileceğinin bildirilmesine rağmen "okuyucuya itimat telkin etmek ve yazara ilmî sorumluluk vermek üzere" XIV. ciltten itibaren hacimli maddelere imza konmaya başlandı. Kısaltma şeklinde verilen yazar adları cildin sonunda gösterildi. Ansiklopedideki madde başları askerlik, astronomi, bibliyografya, biyoloji, biyografya, botanik, coğrafya, denizcilik, dilcilik, din ve dinler tarihi, edebiyat, etnografya, felsefe, fizik, güzel sanatlar, havacılık, hekimlik, hukuk, jeoloji, kimya, matematik, mitoloji, mûsiki, sanayi, sosyoloji, spor, tarih, veterinerlik, ziraat ve zooloji olmak üzere otuz ilim dalına ayrıldı.

Türk Ansiklopedisi, program hazırlıkları yapılmadan ve hazırlık safhası iyi değerlendirilmeden yayıma başlanması gibi sebeplerle eleştirilmiştir. Siyasî gelişmelere bağlı olarak 1946 yılında Hasan Âli Yücel'in desteğinden mahrum kalan eser hükümet ve siyaset alanındaki değişikliklerden de etkilenmiş, yer yer bilimsel objektifliğe aykırı ifadeler ansiklopedide yer almıştır. Ayrıca yayım süresinin uzunluğu ve ilmî niteliği bakımından da tenkit edilmiştir. Yayım süresinin uzaması yüzünden birçok madde eskimiş, bu durum eserin günün ihtiyaçlarına göre yeni baskılarının yapılmasını gündeme getirmiştir. Ansiklopedi maddelerinin seçiminde ve bilimsel içeriklerinde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Çıkışından itibaren farklı kadrolarca yönetilen ansiklopedinin bazı maddeleri sahasında uzman olmayan kişilere yazdırıldığı için zayıf kalmış, birçok önemli madde esere alınmamış, bazıları çok kısa tutulmuş, bazıları ise gereğinden çok yer kaplamıştır. Dilinde ve imlâsında da tam bir birlik görülmemektedir.

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin 1000'i aşkın hükümdarından sadece altmış yetmiş kişinin ansiklopediye alınması, buna karşılık 1683 yılında Osmanlılar'ın istilâ tehlikesine karşı Avrupa'yı ayaklandırmaya çalışan Alman rahibi Abraham A Sancta Clara, Türkler'e karşı açılacak Haçlı seferinin tertiplenmesiyle görevlendirilen Macar başpiskoposu ve kardinali Bakocz ve hayır sever bir İngiliz olan Barnardo örneklerinde görüldüğü gibi ansiklopedi bakımından ilgisiz sayılabilecek maddelere yer verilmesi gibi hususlar da eleştiri konusu yapılmıştır. Bu tür eleşti-

Türk Ansiklopedisi adıyla çıkan V. cildinin iç kapağı

riler arasında Batı Asorlar'da bir ada olan Flores, Yukarı Elbe nehrinin Bohemya'daki kollarından biri olan Adler gibi böyle bir ansiklopedide bulunması gereksiz sayılan maddelere rastlanması da yer alır. Öte yandan ansiklopedi amaçlandığı gibi orijinal bir eser niteliğini kazanamamış, bazı yerli ve yabancı ansiklopedilerin etkisi altında kalmıştır. Türk dünyasıyla ilgili maddeler hem kısa hem eksik, yabancılara ait maddeler ise çok defa gereğinden fazla uzundur. Nitekim Bizans kumandanı Belisarios'a bir sayfaya yakın yer verilirken Sultan Alparslan'a bir sütun ayrılmıştır. Bütünlük ve tutarlılığını kısmen yitirmiş olan ansiklopedi her şeye rağmen Türkiye, Türk tarihi, Türk dili ve edebiyatı gibi konularda ayrıntılı bilgi içeren bazı maddelere sahiptir. *Türk Ansiklopedi*'si uzun bir yayım hayatının sonunda otuz üç cilt halinde ancak 1984 yılında tamamlanabilmiştir. Son ciltte yer alan bilgilere göre yazı kurulu başkanı ve başredaktör Hasan Eren, yazı komisyonu üyeleri Hamza Zülfikar, Kayahan Erimer, Nevzat Gözaydın, Tahsin Melan ve İsmail Parlatır'dan meydana gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

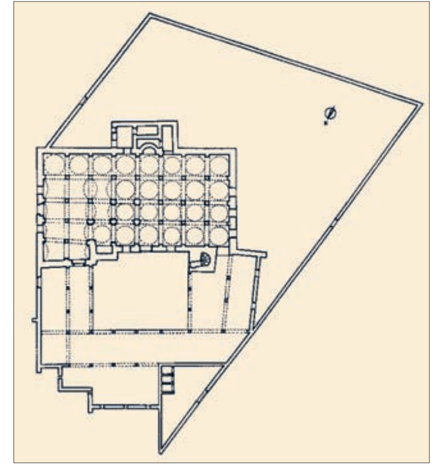
İnönü Ansiklopedisi, Ankara 1946, Önsöz, I, XV-XXVI; *Birinci Türk Neşriyat Kongresi: 1-5 Mayıs 1939,* Ankara 1939, s. 113-114; *İnönü Ansiklopedisi Program ve Direktif Projesi,* Ankara 1941; İsmail Ulçugür, *Agâh Sırrı Levend,* Ankara 1982, s. 27-29; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara 1988, s. 476; Ayhan Aykut, *Türkiye'de Ansiklopediciliğin Doğuşu ve Gelişmesi* (yüksek lisans tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92-98; a.mlf., "Türkiye'de Ansiklopediciliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Metis Çeviri,* sy. 10, İstanbul 1990, s. 32-40; Yaşar Nabi, "İnönü Ansiklopedisi", *Varlık,* XI/181, İstanbul 1941, s. 289-290; Baki Süha, "İnönü Ansiklopedisi ve Yeni Gramer", *Yeni Mecmua,* V/99, İstanbul 1941, s. 8-10; Fehmi Razi Caner, "İnönü Ansiklopedisi", *Yarım Ay,* sy. 127, İstanbul 1941, s. 3; Abdullah Caner, "Türk Ansiklopedisi", *Kooperatifçinin Sesi,* I/11, Ankara 1963, s. 3-5, 10-11; Şerif Baştav, "Türk Ansiklopedisi (The Turkish Encyclopaedia), Ankara", *CT,* I/1 (1964), s. 196-197; Ali Rıza Önder, "Türk Ansiklopedisinin Kara Yazgısı", *Ilgaz,* XIX/220, Ankara 1980, s. 10-11; "Türk Ansiklopedisi", *Kitap: Ayın Kitapları,* I/5, Ankara 1982, s. 24-25; Mahmut H. Şakiroğlu, "Tamamlanması Pek de Beklenmeyen İki Büyük Ansiklopedimiz: İslâm Ansiklopedisi ve Türk Ansiklopedisi", *TT,* X/60 (1988), s. 61-64; Hatice Aynur, "Agâh Sırrı Levend Hayatı ve Eserleri", *JTS,* XXIV/1 (2000), s. XVIII; "Türk Ansiklopedisi", *ABr.,* XXI, 264; "Türk Ansiklopedisi", *TDEA,* VIII, 400-401; Nazım H. Polat, "Levend, Agâh Sırrı", *DİA,* XXVII, 148-149.

MUSTAFA BİROL ÜLKER

TÜRK CAMİİ
(جامع الترك)

Cerbe adasında Osmanlı döneminde yapılan cami.

Tunus'un Cerbe adasında Hûmetüsûk diye adlandırılan kasabanın merkezindeki Cezayir Meydanı'nda yer almaktadır. Kitâbesi bulunmayan Türk Camii'nin (Câmiu't-Türk) inşa tarihi konusunda kaynaklarda bir kayda rastlanmamıştır. Yapı Tunus'ta inşa edilen yapılardan ziyade Libya'da Osmanlı devrinde inşa edilen camilere benzemektedir. Bu sebeple, Cerbe adasının Osmanlılar'ın eline kesin olarak geçişinden (1560) itibaren Trablusgarp beylerbeyiliğine idarî yönden bağlandığı 1626 yılına kadarki dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Günümüzden yaklaşık yüzyıl önce yapılan onarım sırasında genişletilen camiye son dönemde kıble yönündeki mekânlar kaldırılarak üç sıra halinde yirmi dört kubbe ile örtülmüş bir bölüm eklenmiştir. Bugün bakımlı durumda bulunan camide onarımlar devam etmektedir. Geniş bir meydanın ortasında yer alan cami beyaza boyanmış beden duvarları üzerinde kasnaksız olarak yükselen, genişlikleri farklı kubbelerle örtülü, yuvarlak gövdeli, tek şerefeli ve sivri külâhlı minaresiyle dıştan dikkat çekicidir. Cami kıble yönünden ve güney tarafından alçak tutulan duvarların sınırlandırdığı bir dış avlu ile kuşatılmıştır. Dış avluya yuvarlak kemerli üç kapı ile girilmektedir. Avlu duvarları oldukça sadedir. Dış avludan caminin revaklı avlusuna düz açıklıklı basit iki kapı ile geçilir. Ayrıca kuzey yönündeki ana caddeye açılan bir kapıdan ulaşılan avlunun batısında ayrı küçük bir avlusu bulunan üçgen biçiminde helâ ve abdest alma mekânları vardır. Buraya caddeye açılan kapılardan girilir. Dikdörtgen açıklıklı kapı ve pencerelere sahip caminin beden duvarları da sadedir.

Türk Camii'nin planı

İlk inşasından kalan kısımla buna yapılan ilâveden meydana gelen harim yatık dikdörtgen planlıdır. İbadet mekânının 14,50 × 11,40 m. ölçülerindeki ilk bölümü, birbirine ve duvar pâyelerine yuvarlak kemerlerle bağlı on iki ayakla taşınan yirmi kubbenin örttüğü çok destekli plan şemasına sahiptir. Daha sonra bu mekânın kuzey yönüne yine aynı plan düzenine göre on bölümlü bir mekân eklenerek harim, 24,10 × 11,40 m. boyutlarına ulaşmıştır. İlâve mekânın kıble yönü üç kubbe ile, diğerleri mihraba paralel uzanan beşik tonozlarla kapatılmıştır. Mihrap nişinin iki yanında küçük odalar bulunmaktaydı. Dışa çıkıntı yapan bu mekânlar son yıllarda kaldırılmıştır. Kıble yönünde enlemesine üç nef daha eklenerek harim genişletilmiştir. Örtü sisteminde görülen farklı uygulamalar, ibadet mekânının kuzey cephesinden taşıntı yapan ve 1 m. derinliğindeki eyvan biçiminde içe açılan mekânla ayrı formlardaki pâyeler yapıda çok fazla onarım ve eklemelerin yapıldığını göstermektedir. İç mekândaki taşıyıcılar farklı biçimlerde ele alınmıştır. Beyaz boyalı taş pâyelerin üzerinde iki kalın konsol ve silmelerle